

As a Religious Term in Islamic-Turkish Texts *Boyna-* Verb and Derivates

Hasan İSİ ¹ & Sümeyra ALAN ²

Abstract

The old Turkish religious vocabulary has developed as a result of transferring the concepts of related religions and teachings to Turkish, especially by Turks who adopted Buddhism, Manichaeism and Islam during the Uyghur, Karakhanid and Khwarezm Turkish periods. Uyghurs, who adopted teachings such as Buddhism and Manichaeism, learned the information about the related religious belief system through translations they made from languages such as Chinese, Tocharian, Sanskrit and Tibetan. It is seen in the historical Uyghur texts that Uyghur priests belonging to both teachings responded to the terms expressing the relevant teachings within the translation committee established by them, with the awareness of 'Turkishization'. In particular, the 'Turkishization' system applied by the Buddhist Uyghur monks instead of directly borrowing the religious terms from a foreign language is seen in the religious texts of the Turks who adopted Islam in Turkish religious terminology. The religion of Islam, which was adopted by the Karakhanids as the state religion in the 10th century, brought Turkish Qur'an Translations with it. During the Karakhanid period, TIEM (The Turkish and Islamic Arts Museum, Nr. 73) and Rylands translations, among the Qur'an translations made directly from Persian instead of Arabic, contain important materials to be discussed in terms of philologists in terms of explaining the concepts of the Islamic religion in Turkish words. In this respect, the present study stems from the aim of revealing the appearance of the *boyna-*verb and its derivatives in the Islamic-Turkish texts, which were determined for the first time in Karakhanid Turkish as 'to be proud, to boast, to be headstrong', representing the concept of 'Islamic obedience'. In the study, first of all, evaluations were made about the concept of 'Islamic obedience' and then studies were made about the *boyna-*verb and its derivatives in the testimony of Islamic-Turkish texts, with an etymological approach.

Keywords

Turkish religious terminology
Islamic-Turkish texts
Vocabulary
Islamic obedience
boyna-

Article Info

Received 09.04.2023
Reviewed 11.06.2023
Published 31.06.2023
Doi Number 10.29228/ijlet.69336

Reference

İsi, H., & Alan, S. (2023). As a religious term in Islamic-Turkish texts *boyna-*verb and derivates. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 11(2), 52-69.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, hasanisi21@yahoo.com.tr, ORCID: 0000-0001-7269-3596.

² Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, sumeyra.alan@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4406-2022.

International Journal of Languages' Education and Teaching

E-ISSN: 2148-2705

Cilt 11, Sayı 2, Haziran 2023

Orijinal Araştırma Makalesi

İslamî-Türkçe Metinlerde Dinî Bir Terim Olarak *Boyna-* Eylemi ve Türevleri

Özet

Eski Türk dinî söz varlığı, Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçeleri dönemlerinde başta Budizm, Manihaizm ve İslamiyet'i benimsemiş Türklerce ilgili din ve öğretilere ait kavramları Türkçeye aktarma neticesinde gelişim bulmuştur. Budizm ve Manihaizm gibi öğretileri benimseyen Uygurlar, ilgili inanç sistemlerine dair bilgileri başta Çince, Toharca, Sanskritçe ve Tibetçe gibi dillerden yaptıkları çevirilerle öğrenmişlerdir. Her iki öğretilere mensup Uygur rahiplerinin kurmuş oldukları tercüme heyeti içerisinde ilgili öğretileri ifade eden terimlere, 'Türkçeleştirme' bilinci ile birebir karşılık vermeleri tarihî Uygur metinleri ile görülmektedir. Özellikle Budist Uygur rahiplerinin dinî terimleri doğrudan yabancı dilden alma yerine, uyguladıkları 'Türkçeleştirme' sistemi, Türk dinî terminolojisinde İslamiyet'i benimsemiş Türklerin dinî metinlerinde görülmektedir. 10. yüzyılda devlet dinî olarak Karahanlılarca benimsenen İslam dini, beraberinde Türkçe Kur'an Tercümelemlerini getirmiştir. Karahanlılar döneminde, doğrudan Arapça yerine Farsçadan yapılan Kur'an Tercümelemleri arasında TİEM (İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Nr. 73) ve Rylands nüshalı çeviriler, birçok açıdan İslam dinine ait kavramları Türkçe sözcüklerle anlatma bakımından filologlar açısından ele alınacak önemli malzemeler içermektedir. Bu yönüyle, eldeki çalışma 'İslamî itaat' kavram alanını temsilen ilk kez Karahanlı Türkçesinde 'gururlanmak, böbürlenmek, mağrur olmak, dik başlı olmak' anlamlarında tespit edilen *boyna-* eylemi ve türevlerinin İslamî-Türkçe metinlerdeki görünümünü ortaya koyma amacından ileri gelmektedir. Çalışmada öncelikle 'İslamî itaat' kavramı hakkında değerlendirmeler yapılarak devamında İslamî-Türkçe metinler tanıklığında *boyna-* eylemi ve türevleri hakkında köken bilimsel yaklaşımla incelemeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Türk dinî terminolojisi
İslamî-Türkçe metinler
Söz varlığı
İslamî itaat
boyna-

Article Info

Gönderim Tarihi	09.04.2023
Kabul Tarihi	11.06.2023
Yayın Tarihi	31.06.2023
Doi Numarası	10.29228/ijlet.69336

Kaynakça

İsi, H., & Alan, S. (2023). İslamî-Türkçe metinlerde dinî bir terim olarak *boyna-* eylemi ve türevleri. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 11(2), 52-69.

Giriş

Türkiye Türkçesinde İslam dinine ait temel kavramlardan *itaat* (<Ar. itā‘at) ‘söz dinleme, boyun eğme, buyruğa uyma’ (<https://sozluk.gov.tr/>) ve *taat* (<Ar. tã‘at) ‘Allah’ın buyruklarını yerine getirme, ibadet etme’ (<https://sozluk.gov.tr/>) sözcükleri Arapçada ‘baş eğmek, emredileni yerine getirmek, söz dinlemek’ anlamındaki *tav* kökünden türemişlerdir. *İtaat* sözcüğü, Kur’an-ı Kerim’de geçmemekle birlikte üç ayette *taat* ismi yer almaktadır. Bundan başka yedisi isim, diğerleri fiil kalıplarında olmak üzere *itaat* kavramı seksen beş yerde geçmekte, kırk iki ayette de aynı kökten gelip ‘güç yetirmek’ manasında *istitaat* kavramı ile görülmektedir. Nisa Suresi’nde *itaat* kavramı, Allah, Allah’ın Resülü ve yöneticiler olmak üzere üç kategoride ele alınmış, İsrâ ve Meryem Surelerinde ise, ‘anaya ve babaya itaat’ şeklinde görünümüne sahip olmuştur (İslâm Ansiklopedisi, 2001: s. 444).

Fetteküllâhe mâsteta‘tum vesmeû ve etiû ve enfikû hayran li enfusikum, ve men yûka şuhha nefsihî fe ulâike humul muflihûn(muflihûne) “O halde gücünüz yettiğince Allah’a isyandan kaçın. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (Teğâbün, 64/16).

İnsanın Yüce Allah’a itaat etmesi, boyun eğmek suretiyle teslim olması, gönülden bağlanarak kendini O’na ibadet ve hizmete adanması, Hakk Teâlâ’nın kendi peygamberlerine bildirdiği hidayeti rehber edinmesi fikri ve davranış şekline ‘İslâm’ denir. İslâm, kulun Yüce Allah’a teslim olması, iman ve ihlâs ile O’na boyun eğmesidir (Dündar, 2020: s. 607). Bilindiği üzere, İslam dininde imanın 6 temel şartı, Allah’ın varlığına inanmak, meleklerle inanmak, kitaplara inanmak, peygamberlere inanmak, ahretin varlığına inanmak ve kadere inanmak şeklindedir. Burada geçen *inanmak* ifadesi, doğrudan ‘itaat etmek, boyun eğmek’ kavramına işaret etmektedir. İslam dinine göre ibadet; insanın ruhen ve bedenen bütün varlığıyla yalnız Allah’a karşı yaptığı itaat ve yaklaşımdır ki, bunda niyet şarttır. Niyet ise yapılacak fiillerin yerine getirilişinde ancak Allah’a itaat ve yaklaşmayı kastetmek demek olan iradedir. Buna göre ibadetlerin bir içte yaşanan kalbi ve ruhi yönü, bir de dışa yansıyan fiili yönü vardır. Bir itaatin ibadet olabilmesi için, onun şuurlu ve iradeli olarak Allah’a itaat etme, O’na yaklaşma ve hoşnutluğunu kazanma niyetiyle fiilen zahirde işlenmesi lazımdır (Certel, 1999: s. 211). Ağırlıklı olarak *itaat*, Allah’a ve O’nun Resülü Hz. Muhammed (s.a.v.) üzerinedir. Kur’an-ı Kerim’de peygambere *itaat*, genellikle Allah’a itaat emrinin hemen arkasından gelmektedir. Bir yerde Allah’a itaat emrinin ardından peygambere itaatin zorunluluğu ayrıca belirtilmiştir (Nur Suresi 24/54). Allah’a itaatin gerçeklik kazanması, O’nun buyruklarını insanlara açıklayan ve bunlara uymanın örneklerini kendi yaşantılarıyla gösteren peygamberler vasıtasıyla mümkün olacağından bazı ayetlerde peygambere itaatle Allah’a itaat, özdeş kılınmıştır (Alper, 2001: s. 444).

Kur’an-ı Kerim’de *taat* kelimesi hem uyma, saygı gösterme, sözünü dinleme şeklindeki anlamlarıyla, hem de otoritenin emrini gönülden isteyerek yerine getirme anlamında kullanmıştır. Ancak *itaat* kelimesi, Hz. Muhammed s.a.v.’den sonraki dönemlerde güç ve otorite ile beraber düşünülmüş, kelimeye yüklenen anlam giderek otorite karşısında boyun eğme şekline doğru kaymıştır. Bu noktadan sonra kelimenin kazandığı anlamlarda ast-üst ilişkisi, rütbe ve statü hiyerarşisi net olarak izlenebilmektedir (Ünal, 2012: s. 170). Özetle, dinî açıdan *itaat*, Allah ve peygamberin emirlerine isteyerek uymak ve yasaklarından da kendi isteğiyle kaçınmaktır. *İtaat*, yerine getirilmesinden dolayı sevap elde edilecek olan herhangi bir ameli gerçekleştirmek anlamındadır. Kur’an-ı Kerim’de *itaat*, genel olarak övme ve yerme anlamlarında gelmiştir. İtaat edilenler açısından itaat emredilmiş veya yasaklanmıştır (Yetgin, 2019: s. 27).

İyiliğin ve kötülüğün; hak ve batılın; iman ve küfrün asırlar boyu süren savaşında İslam dinî açısından süregelen kavramlardan biri de, 'itaat etmek' ve 'itaat etmemek' ifadeleridir. İslamiyet'in doğduğu, yayıldığı ve birçok kavme ulaştığı coğrafyalarda 'itaat etmek' ve 'itaat etmemek' kavramları arasında çatışmaların yaşandığı bilinen bir durumdur. Bu durum, İslamiyet'i benimsemiş ve İslamiyet'i halka tanıtmayı kendine hedef edinen birçok kavimde, onların dilinde ve edebiyatında karşılıklar bulmuştur.

Türkler arasında 'itaat etmek' ve 'itaat etmemek' kavramlarının İslamî çizgide karşılık bulduğu dönem, Türklerin İslamiyet'i bir devlet dinî olarak benimsediği Karahanlılar Dönemi (840–1212)'ne denk gelmektedir. İlk İslamî-Türkçe metinlerin dönemi olarak bilinen Karahanlılar çağında, Farsçadan Türk diline Kur'an-ı Kerim tercüme yapılmıştır. TİEM (İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Nr. 73) ve Rylands nüshalı Kur'an-ı Kerim tercüme, birçok açıdan İslam dinine ait kavramları Türkçe sözcüklerle anlatma bakımından filologlar açısından ele alınacak önemli malzemeler içermektedir.

Bu yönüyle, eldeki çalışmanın konusu Türk dinî terminolojisinde 'itaat etmemek' kavram alanı içerisinde yer alan *boyna-* eylemi ve türevlerinin İslamî-Türkçe metinlerdeki görünümünün ortaya konması üzerinedir. İlk kez Karahanlı Türkçesinde 'kurulmak, gururlanmak, böbürlenmek, mağrur olmak, dik başlı olmak' (DLT Cilt IV, 2013: s. 105) anlamlarında görülen *boyna-* eylemi, Türk dilinin türetme yetisi doğrultusunda 'itaat etmeme, asi, isyankâr' kavram alanları içerisinde birçok terimin Türk dilinde görülmesine sebebiyet vermiştir.

Çalışmada, madde başı olarak sıralanan *boyna-* eylemi ve türevlerinin geçtiği metne yer verilerek ilgili terimin hangi dönemlerle görüldüğüne ve devamında hangi dönemde unutulduğuna değinilecektir. Bu yönüyle, eldeki çalışma bir bütün olarak İslamî-Türkçe metinlere dayalı Türk dinî terminolojisinin doğrudan Arapça ve Farsça terimlere dayanmak yerine birebir çeviri yöntemi ile İslam dinine ait kavramları Türkçe kavramlarla aktarıldığını göstermektedir.

1. İslamî-Türkçe Metinlerde *boyna-* Eylemi ve Türevleri

Türk dilinde ilk kez Karahanlı Türkçesinde 'kurulmak, gururlanmak, böbürlenmek, mağrur olmak, dik başlı olmak' (DLT Cilt IV, 2013: s. 105) anlamlarında görülen *boyna-* eylemi, Türk dinî terminolojisinde 'itaat' kavramına dayalı terimlerin türediği bir kök olarak işleve sahiptir. Türk dinî terminolojisinde 'itaat' kavramına dayalı söz varlığında çeşitli terimler türeten *boyna-* eylemi, bünyesinde hem *uyma*, *saygı gösterme*, *söz dinleme* hem de *ilahi gücün ya da otoritenin buyruğunu gönülden yerine getirme* işlevli terimlerle görülmektedir.

1. **boyna-** <*boym-boyn+a-* 'kurulmak, gururlanmak, böbürlenmek, mağrur olmak, dik başlı olmak' (DLT Cilt IV, 2013: s. 105; Boeschoten, 2022: s. 91).

Kelimenin kökenine bakıldığında, Clauson eylemi, *boym* sözcüğüne götürür. Eylem, Clauson'a göre bugün sadece Kırgızcada *moyno-* 'inat etmek ya da (bir at) inatçı olmak' anlamlarında yaşamaktadır. Ayrıca, EDPT'de fiilin Karahanlı Türkçesinde 'gururlanmak' ve 'kibirlemek' anlamlarında olduğu gösterilmiştir (1972: s. 386). Erdal, Clauson ile aynı fikirde olup eylemin 'inatçı olmak; dik başlı olmak' anlamlarında *boyn+a-* şeklinde morfolojik açılıma sahip olduğunu ifade eder (OTWF, 1991: s. 162). Bu yönüyle, sözcük *boym-boyn* ismi üzerine gelen isimden fiil yapma eki +A- biçimibiriminden oluşmaktadır. Türetme esnasında orta hecede bulunan /ı, i, u, ü/ dar ünlülerin düşmesiyle sözcük, *boyna-* formunda görülmektedir.

Tanıklar

(1) 226/I: *keldi maña boynayu, oynap meni argarur* “Gönlüm ona kaynıyor, içeride onunla oynasırken. Bana kurulurken geldi, oynayarak beni yoruyor.” (DLT Cilt I, 2013: s. 226).

(2) 377/13: *tün kün tapun tenriğe boynamagıl, korkup añar eymenü oynamagıl* “Gece gündüz tapın Tanrı’ya, boyun çekme, ondan korkup çekinerek oynama!” (DLT Cilt III, 2013: s. 377).

(3) HŞ 1882: *könül boynadı ‘aklın gârat etti* “Gönlü isyan etti, akli baskın oldu.” (Demirci Cilt I, 2021: s. 199).

DLT ve HŞ’deki alıntılara bakıldığında, (1) numaralı cümlede *boyna-* eyleminin anlamı Kâşgarlı tarafından ‘kurulmak’ anlamında verilmiştir. Terim, daha basit bir ifadeyle ‘dikkatini, davranışlarını birine yönlendirmek’ anlamına gelmektedir. İfade, ilgili cümlede dinî bir terim hüviyetinde değildir. (2) numaralı metne baktığımızda, *boyna-* eylemi ‘tapınmak, itaat etmek; asi olmamak’ anlamlarındadır. Bu yönüyle, ilgili terim ‘itaat’ kavram alanı içerisinde yer almaktadır. (3) numaralı cümlede *boyna-* ‘isyan etmek’ (Demirci & Karşlı, Cilt II, 2021: s. 106) eylemi, *könül* ifadesi ile birlikte kullanılarak ‘gönlü isyan etmek’ anlamlarında kullanılmaktadır. İfade, dinî terim hüviyetinde değildir. Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde kullanım olan *boyna-* eylemi, Orhon, Uygur, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde görülmemektedir.

2. *boynat-* <*boyn-+boyn +a-t-* ‘dik başlılık ettirmek’ (DLT Cilt IV, 2013: s. 105).

Çalışmada *boyna-* eyleminin ettirgenlik formu olan *boynat-* ‘dik başlılık ettirmek’ ifadesi, DLT’de tanımlanmıştır.

Tanık(lar)

(1) 357: *ol oglunnu ıška boynattı* “O, çocuğunu işte dik başlılık ettirdi.” (DLT Cilt II, 2013: s. 357).

Terim, görüldüğü üzere ‘dik başlılık ettirmek’ anlamında dinî terim hüviyetinden uzaktır. Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde kullanım olan *boynat-* eylemi, Orhon, Uygur, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde görülmemektedir.

3. *boynagu* <*boyn-+boyn +a-gu* ‘isyankâr; kibirli; azgın.’ (Ata Cilt II, 1997: s. 134; Canpolat, 2018: s. 372; Şimşek Cilt II, 2019: s. 111; Boeschoten, 2022: s. 91).

Terim, Arapçada *‘âli, cabbâr, müstebbir, mütekebbir* ve Farsçada *gerdenkeş* (Ata, 2013: s. 292) karşılıklarına sahiptir. Bu karşılıklar dışında terimin Arapça *âsî, fîsk-ı fücûr, tağî, zalâl* (Deniz, 2019: s. 987, s. 991, s. 1002, s. 1003) ifadeleriyle de ilişkisi vardır. Kelimenin kökenine bakıldığında, Erdal (OTWF 1991) çalışmasında sözcük için *boyn+agu* morfolojik açılımını verir. Erdal’a göre, +AgU eki, eklendiği isme insan vücudunun karakteristik özelliklerini gösteren anlam katar. Örneğin *karn+agu* sözcüğü ‘şişman bir adam’ demektir. Burada, +AgU eki ‘karnı şiş’ birini tanımlar. Bu örneklerden hareketle, Erdal Farsçada ‘boyun’ kelimesinin ‘dik başlılık, inat’ anlamında kullanılmasının Türkçeye sirayet ederek *boyn+agu* ‘dik başlı, inatçı, asi’ ifadesinin ortaya çıktığını söylemektedir (1991: s. 162). DTS’de sözcük, *boyna-gu* olarak düşünülür ve kelimeye köken olan *BOJNA-* ‘быть заносчивым, важничать’ eylemi, ‘kibirli olmak, hava atmak’ anlamlarında gösterilmektedir. (1969: 110). Erdem, çalışmasında ifadenin Harezmi Türkçesinde ikileme olarak KE’de *baylar boynagular* ‘zenginler ve isyankârlar’ (2005: s. 216) örneğinde kullanımına değinip kelimenin kökenine değinmez. Çakmak, çalışmasında *boynagu* ifadesinin *boyn+agu* şeklinde +AgU ekinden türediğini belirtir (2021: s. 30). Tokay, ifade için *boyn+agu* >*boynagu* şeklinde morfolojik açılım verir (2011: s. 1854). Arslan, çalışmasında ifade için ‘bu sözcük

boyna- fiiline fiilden isim yapma eki *-ğu* getirilerek oluşturulmuştur." (2016: s. 193–194) açıklamasını yapar. Arslan başka bir çalışmasında ise ifadenin *boynagu* 'zorba, cebredici, isyankâr' ve *boynagulu/hk kıl-* 'kibre kapılmak, büyüklük taslamak, itaatkâr olmamak, azmak' formlarında görüldüğünü belirtir (2018: s. 246).

Sözcük hakkında çeşitli isimlerce yapılan değerlendirmeler ağırlıklı olarak Erdal'ın önerdiği *boyun+agu* formu üzerinedir. Ancak, kelimenin kökeni noktasında Erdal'dan farklı düşünmekteyiz. Kelimeye dair öneri şu şekildedir:

→**boyin~boyun** isim kökü + **a-** isimden fiil yapım eki **-gu** fiilden isim yapım eki

Çalışmada yer alan *boynagu* sözcüğü, *boyin~boyun* ifadesi üzerine gelen +A- isimden fiil yapma eki ile 'kurulmak, böbürlenmek, dik başlı olmak' anlamına gelen *boyna-* eylemini ortaya çıkarmıştır. Orta hecede yaşanan ünlü düşmesi ile ifade, *boyna-* şeklinde kendini göstermiştir. Eylem üzerine gelen -GU eki ile 'dik başlı olan, böbürlenilen, itaat etmeyen→inatçı, asi, isyankâr' anlamlı *boynagu* sözcüğü ortaya çıkmıştır. Erdal'dan farklı düşünmemize neden olan delillerimiz şunlardır:

1. Erdal (1991: s. 162), +AgU ekinin insan vücudunun karakteristik özelliklerini gösteren formlar ortaya çıkardığını belirterek *boynagu* sözcüğünün Farsça 'boyun' anlamlı sözcüğün etkisiyle ortaya çıktığını söyler. Ancak, Eski Türkçe *boyna-* eylemi, Karahanlı Türkçesinden Harezmi Türkçesine kadar izi sürülebilen bir kelimedir. Kelimenin 'inatçı, asi, isyankâr' anlamlı *boynagu* sözcüğü ile net bir ilişkisi vardır. Kelimeye dair *boyun+a-gu* morfolojik açılımı içerisinde yer alan +A-gu biçimi üzerine değerlendirmede bulunan Hamilton'a göre, +AgU eki +A- isimden fiil yapım eki ile -gU fiilden isim yapım ekinden meydana gelmiştir (2020: s. 204). Hamilton'un zikrettiği bu durum *boynagu* kelimesine uyarlandığında *boyun+a-gu* formu tekrar gündeme gelmektedir. Bu sebepten Eski Türkçe *boyna-* eyleminin varlığı bilinir iken ifadeyi *boyun+agu* şeklinde göstermek yeterince ikna edici değildir.

2. Türkçede fiilden isim yapan -gU eki söz konusudur. ETG'de Gabain ek için "-gu/-gü nadiren -ku/-kü; fail ismi, soyut isimler ve alet isimleri vs.; sık sık da sıfatlar yapar." (2007: s. 52) açıklamasını yaparak *uruğu* 'savaşçı' <*urun-* 'kendi kendine vurmak, vurmak' -gu; *bıçgu* 'bıçak' <*bıç-* 'bıçmek' -gu; *yélpigü* 'yelpaze' <*yélp-* 'yellemek' -gü ve *adkangu* <*adkan-* 'bağlanmak' -gu örneklerini verir. Bu örnekler *boynagu* ifadesi ile düşünüldüğünde, 'kurulmak, gururlanmak, böbürlenmek, dik başlılık etmek' anlamlı *boyna-* eylemi üzerine gelen -gu ekiyle 'asi, isyankâr, zorba' anlamlı *boynagu* kelimesinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu sebeple, *boynagu* kelimesine dair görüş, *boyun+a-gu* şeklindeki morfolojik açılımdır.

Tanıklar

(1) **TİEM 229r/9=020-024:** *körgütgey miz saña uluğ belgülerimizdin bargıl fir'avon tapa ol üküş boynagu turur* "Sana alametlerimizden göstereceğiz. Git, Firavun'a doğru, o çok asi/dik başlı biridir." (Kök, 2004: s. 227).

(2) **TİEM 230r/3=042-043:** *bargıl sen kadaşın menin belgülerim birle sustluk kılmanlar meni yad kılmaçlık içre barınlar fir'avonka ol boynagu turur* "Kardeşin ve benim alametlerim ile, Firavun'a gidin, beni anmaktan yılmayın? O, azgın ve asidir." (Kök, 2004: s. 208).

(3) **TİEM 65v/7=007-008:** *boynaguka fermanladılar kim* "Asi ve itaatsiz olana buyurdular ki" (Kök, 2004: s. 61).

(4) **TİEM 189r/8=015/016:** *öfke sürügli boynagular arkasında tamug ol içrülür sarıg suwdın* “Büyü yapılmış, gözleri boyanmış asiler ve itaatsizler, cehennem içinde o sarı sudan içerler.” (Kök, 2004: s. 184).

(5) **TİEM 105v/9=110:** *anlarını boynaguları içinde başları tezginiş tururlar* “Onların asi ve itaatsiz başları dönüp durmaktadır.” (Kök, 2004: s. 100).

(6) *ol erdi boynagu haddin keçgenler* “O, asi ve itaatsiz, haddi aşanlardandı.” (RKT 36/82a2=44:31, 2013: s. 292).

(7) *eşitür tañrının nişanlarını anıñ üze adak tiker boynagu ançaklı eşitmez teg anı* “Tanrı’nın alametlerini işitse de buna inat eder, kibirli biri olarak onu duymaz.” (RKT 36/91b2=45:8, 2013: s. 292).

(8) *tamug içinde turgu yer boynagularka* “Cehennem içinde duracak yer kibirlileredir.” (RKT 35/13a1=39: 60, 2013: s. 292).

(9) *mundaguk mühr urur tañrı kamug boynagu mütekebbir köñliñe öldürgen* “Bunun gibi, Allah kibirlenen, haddi aşan ve itaatsiz olan herkesin gönlünü öldüren mührü vurur.” (RKT, 35/44b2=40: 35, 2013: s. 292).

(10) *bargıl fir’avn taba ol boyun kermiş boynagu turur* “Firavunun yanına git, o inatçı ve itaatsizdir.” (Borovkov, 2002: s. 85).

(11) *kayu kim erdi katıgrak tañrı üze boynagu kesişilki* “Hangileri Allah’a karşı daha fazla inatçılık gösterdiler.” (Borovkov, 2002: s. 85).

(12) **KE 149v15:** *maña kelmesdin burun tahtını munda keltürse bir boynagu div aydı* “Bana gelmeden önce tahtını buraya getirse, asi ve isyankâr bir dev şöyle dedi:” (Ata Cilt I, 1997: s. 212).

(13) **KE 248v15:** *tégme küç kılğan boynagu rahmetdin neomid boldı* “Her güç gösteren asi ve isyankâr, rahmetten uzak oldu.” (Ata Cilt I, 1997: s. 212).

(14) **KE 195r3:** *andın son Resul iman da’vetin zahir kıldı kayu yoksuz çıgay erse iman keltürdi, baylar boynagular zahmet bére başladılar* “Ondan sonra, Hz. Muhammed iman davetini net bir şekilde ortaya koydu. Fakir ve yoksul halk iman getirdi, zengin ve asiler ise zahmet vermeye başladı.” (Ata Cilt I, 1997: s. 277).

(15) **HKT 108a/4:** *ay müsā hakikat üze anıñ içinde erenler bar, boynagu* “Ey Musa, hakikat içinde erenlerde var, asi ve itaatsiz olanlar da.” (Sağol, 1993: s. 78).

(16) **HKT 544b/5:** *takı ‘ād yokatıldı katıg yél birle esmeki katıg boynagu* “Asi ve itaatsiz, zorba Ad kavmi, esişi sert olan bir rüzgârla yok edildi.” (Sağol, 1993: s. 448).

(17) **148a/7:** *tamug içiñe tégme bir küfr ketürgen boynagunı* “Cehennem içine her bir iman getirmeyeni, asi ve itaat etmeyeni,” (Şimşek Cilt I, 2019: s. 209).

(18) **BH 49b/13–14:** *könü durur döremiş dükeli ten üzre bilür ne kim kılur erse küci yéter yine diler erse boynaguların boynun sıyur* “Allah’ın yarattığı tüm canlılar üzerine ortaya koydukları gibi, her şeye gücü yettiği ve de dilemesi durumunda asi ve itaatsizlerin boynunu kırması, onlara boyun eğdirmesi doğrudur.” (Canpolat, 2018: s. 106).

Tarihî Türk dillerinde Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde tanıklanan *boynagu* ifadesi, Orhon, Uygur ve Kıpçak Türkçelerinde görülmezken Çağatay Türkçesinde *boynagu* ‘ser-keş, muhtelli mu’annid, kahil, dürüş ve bed-huy’ karşılıklarında yer almaktadır (ŞSL, 1995: s. 184).

4. **boynagu boynın sıgan** < *boym-boyun+a-gu hadd+(i)n sı-gan* ‘çok üstün, ebedi hâkimiyet sahibi, her şeyi saltanatı ve idaresi altında tutan esma-i üsna’dan el-kahhâr’ (Ata, 2013: s. 292).

Terim, Arapça *kahhâr* ve Farsça *şikende-i kâmhâ* ifadelerinin Türkçe karşılığıdır. İfade, ‘asilerin ve itaatsizlerin boynunu eğdiren’ anlamında ‘Allah’ın yenilmeyen, yegâne kudret ve tasarruf sahibi’ anlamındaki *kahhâr* sıfatına denk gelmektedir.

Tanık(lar)

(1) *ol erk bu kün ol tañrıka kim bir turur boynagularınıñ boynın sıgan turur* ‘Bu güç ve kudret sahibi Allah birdir ve tektir. O, asilerin ve itaatsizlerin boynunu bükendir.’ (RKT 35/31b2=40: 16, 2013: s. 292).

Görüldüğü üzere, terim Allah’ın yüce isimlerinden *kahhâr* sıfatına denk gelecek şekilde Türkçe karşılığa sahiptir. Bu karşılık doğrudan birebir çeviri yöntemi ile ortaya konmuştur. Terim, Karahanlı Türkçesi dışında tarihî dönemlerde görülmemektedir.

5. **haddin taş boynagu** < *hadd+i+n taş boym-boyun+a-gu* ‘azgın, kibirli’ (Ata, 2013: s. 292).

Terim, Arapça *‘âli, cabbâr, müstekbir, mütekebbir* ve Farsça *gerdenkeş* (Ata, 2013: s. 292) ifadelerinin Türkçe karşılığıdır. Ayrıca, bu karşılıklar dışında terimin Arapça *âsî, fisk-ı fücûr, tağî, zalâl* (Deniz, 2019: s. 987, s. 991, s. 1002, s. 1003) terimleriyle de ilişkisi vardır.

Tanık(lar)

(1) *ermez bizke sizin üye hüccet, kendü erdiñiz bodun haddin taş boynagu* ‘Sizin üzerinize bize delil gelmez. Siz, asi ve haddini aşmış kişilersiniz.’ (RKT 34/23b1=37:30, 2013: s. 292).

Terim, birebir çeviri yönteminin ürünü olarak ortaya konmuştur. Terim içerisinde yer alan *taş* sözcüğü, ‘dışarı, fazla’ anlamlarındadır (Ata, 2013: s. 661). Bu yönüyle, ilgili terim ‘haddini fazlaca aşmış asi ve itaatsiz’ anlamlarındadır. Terim, Karahanlı Türkçesi dışında diğer tarihî dönemlerde görülmemektedir.

6. **boynaguluk~boynaguluk** < *boym-boyun +a-gu+luk* ya da *boym-boyun +a-gu+luk* ‘azgınlık, aşırılık; gurur, kibir; puta tapma’ (Kök, 2004: s. 334; Canpolat, 2018: s. 372; Boeschoten, 2022: s. 91).

Terim, Arapça *‘itiyy, ‘izze, tağût* ve Farsça *der güzeşten ez endâze, gerdenkeşi, put u div* karşılıklarına sahiptir (Ata, 2013: s. 292). Sözcük, *boynagu* ifadesinin +IXk eki ile genişletilmiş formudur. Bu ek için Gabain ‘soyut ve müşahhas isimler ve sıfatlar yapar. Moğolcada da aynıdır.’ (ETG, 2007: s. 44) açıklamasını yapar. *boynagu* ifadesine gelen +IXk eki ile genişletilmiş *boynaguluk~boynaguluk* sözcüğü soyut bir ad olarak ‘azgınlık, aşırılık, gurur, kibir’ gibi anlamlara gelmektedir.

Tanıklar

(1) **TİEM 149v/4=009/101**: *medine bodunındın boynaguluk kıldılar* ‘Medine halkından itaat etmediler.’ (Kök, 2004: s. 144).

(2) **TİEM 210v/5=017/060**: *korkuttımız anlarını artmas anlarka meger boynaguluk ulug* ‘Onları korkuttuk ve artık onların azgınlıkları ve kibri artmaz.’ (Kök, 2004: s. 207).

(3) **TİEM 89r/2=005/068:** *anlardın negü kim indirildi sanı idinidin boynaguluk kértgünmemek* “Onlardan nasıl ki sana Rabbinden kibir ve inanmamak indirildi ise,” (Kök, 2004: s. 83).

(4) **TİEM 220v/8=018/080:** *fermanlağa ol ékkike boynaguluknu tanmaklıknu* “Azgınlık ve inkâr etmeyi bu ikisini,” (Kök, 2004: s. 218).

(5) **TİEM 202v/7=016/090:** *boynagulıkdan pend bérür silerke* “Azgınlık ve kibirden öğüt verir sizlere.” (Kök, 2004: s. 198).

(6) **TİEM 88v/1=005/064:** *boynagulıkın kértgünmemekin kemiştimiz anlar ara yağılıknu sewügsizlikni kıyamet künke tegi* “Onlar arasında düşmanlığı ve sevgisizliği, azgınlığı ve asiliği, inanmamayı kıyamete bıraktık. (Kök, 2004: s. 83).

(7) **TİEM 3v/1=002/015:** *anlarka orun tutarlar anlarını boynagulukları içinde başları tegzinip yörürler* “Onlara yer tutarlar. Onların azgınlık ve azgınlıkları içinde başları döner durur.” (Kök, 2004: s. 2).

(8) **TİEM 129v/8=007/186:** *köni yoldın azıtısa tanrı köni yolka köndürür yok anı kodar anlarını boynagulukları içinde başları tegzinip yoriyurlar* “Doğru yoldan azıtısa, Tanrı onu doğru yola sevk etmez. Onların azgınlıkları ve asilikleri içinde başları döner.” (Kök, 2004: s. 124).

(9) *kayuları katıgrak rahmân üze boynagulukından* “Bazıları daha yoğun bir şekilde Rahman üzerine asilik ve azgınlıktan,” (RKT 31/27b1=19: 69, 2013: s. 292).

(10) *kendi anlar kim tandılar boynaguluk içinde* “Kendileri azgınlık, aşırılık ve kibir içinde inkâr ettiler.” (RKT 34/47a1=38:2, 2013: s. 292).

(11) *bitinler tanrıka sınırdın turunlar boynagulukdan* “Şeytana ve puta tapmak tarafından (uzak) dursunlar. Tanrıya inansınlar.” (RKT 30/47a1=16: 36, 2013: s. 292).

(12) **HKT 137b/1:** *takı koyar miz anlarını boynagulukları içinde* “Biz onları asilikleri ve itaatsizlikleri içinde bırakırız.” (Sağol, 1993: s. 100).

(13) **HKT 541a/3:** *uvundular boynaguluk içinde* “Akılları itaatsizlikleri içinde idi.” (Sağol, 1993: s. 444).

(14) **261a/1:** *boynaguluk takı kaçmak ol kim erse* “Asilik ve itaatsizlik, kaçmak o kimse,” (Şimşek Cilt I, 2019: s. 311).

(15) **BH 157b/15–16:** *eyledür kim sen aydursan tevbe kıldum kim ayruk tanrı hükminga boynaguluk kılmayam* “Öyledir ki, sen tövbe ettiğini, başka bir Tanrı’ya yönelmediğini, itaatsizlik etmeyeceğini söyledin.” (Canpolat, 2018: s. 280).

Tarihî Türk dillerinde Karahanlı, Harezmi ve Eski Anadolu Türkçelerinde tanıklanan *boynaguluk* ifadesi, Orhon, Uygur, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde görülmez.

7. **boynagulık~boynaguluk kıl-** <*boym-boyun+a-gu+luk kıl-* ‘itaat etmemek, kibire kapılmak, büyüklük taslamak, azmak’ (Ata, 2013: s. 292; Kök, 2004: s. 335; Boeschoten, 2022: s. 91).

Terim, Arapçada *istikbār*, ‘*utuww*, *tugyān* ve Farsça *gerdenkeşi kerdan*, *der güzeştan*, *ez had der güzāştan* (Ata, 2013: s. 292–293) karşılıklarına sahiptir. İsim (*boynagu*) + yardımcı fiil (*kıl-*) birleşiminden oluşan bu ibarede, *kıl-* eylemi *boynagu* sözcüğünü fiil kategorisine sokmuştur.

Tanıklar

(1) *ayurlar anlar kim za'if tutuldılar anlarını kim boynaguluk kıldılar* "Söylerler ki: Onlar zayıf sanıldılar. Onlar itaatsizlik ettiler." (RKT 33/48b=34: 31, 2013: s. 292).

(2) *kaçan boynaguluk kıldılar erse andın kim yığılmadılar* "Ne zaman ki itaatsizlik ettiler ondan toplanmadılar, bir araya gelmediler." (RKT 28/42a1=7: 166, 2013: s. 293).

(3) *bargıl fir'avın tapa ol boynaguluk kıldı* "Git, Firavun'a (çünkü) itaatsizlik etti." (RKT 31/47a3=20: 45, 2013: s. 293).

(4) **TİEM 144v/7=009/57: anar anlar baş kötrüp boynaguluk kılurlar** "Onlar, ona baş kaldırıp azgınlık ve aşırılık içinde kalıp büyüklük taslarlar." (Kök, 2004: s. 139).

(5) **TİEM 172v/1=011/112: kim öknüp yansa seniñ boynaguluk kılmañlar** "Ki pişman olup geri dönse büyüklük taslamasınlar." (Kök, 2004: s. 166).

(6) **TİEM 230r/5=020/045: aydılar idimize biz korkar miz kim artukluk kılmañka biziñ üze boynaguluk kılmañka** "Ey Rabbimiz, biz, ileriye gitmek ve itaat etmemek üzerine biz korkarız diye söylediler." (Kök, 2004: s. 228).

(7) *boynagulık kılmañlar anıñ içinde* "Bunda inatçılık etmeyin." (Borovkov, 2002: s. 85).

(8) *ol kim erdi biziñ nişanlarimizge boynaguluk kılmañş* "O bizim nişanlarımıza (ayetlerimize) karşı çıkmıştı." (Borovkov, 2002: s. 85).

(9) **KE 147v5: yaratkan iktülegen keçürgen idinin atı birle mana boynagulık kılman kelip müslüman bolun** "yaratan, var eden, besleyen ve affeden Rabbinin adlı ile bana asilik etmeyin. Gelip Müslüman olun." (Ata Cilt I, 1997: s. 209).

(10) **KE 231r/7: anı hased kıldı, boynaguluk kılğay tıp korktı** "Ona haset etti, itaat etmeyecek diye korktu." (Ata Cilt I, 1997: s. 334).

(11) **HKT 155b/4: takı boynaguluk kıldılar** "Ayrıca, itaatsizlik ettiler." (Sağol, 1993: s. 114).

Tarihî Türk dillerinde Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde tanıklanan *boynagulık~boynaguluk kıl-* ifadesi, Orhon, Uygur, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde görülmez.

8. **boynaguluk kılğan** < *boym-boyun +a-gu+luk kıl-gan* 'büyüklük taslayan' (Ata, 2013: s. 293).

Terim, Arapçada *müstekbir/ün* ve Farsçada *gerdenkeş/ān* (Ata, 2013: s. 293) karşılıklarındadır.

Tanık(lar)

(1) *yüz ewrer olar boynaguluk kılğanlar* "Onlar, büyüklük taslayanlardan yüz çevirir." (RKT 38/620b2=63: 5, 2013: s. 293).

-gAn ekinin kalıplaştırarak sıfat oluşturduğu *boynaguluk kıl-gan* örneğinde, ifade, birebir çevirinin ürünü olarak ortaya konmuş Türkçe bir sözcüktür. Terim, Karahanlı Türkçesi dışında tarihî dönemlerde görülmez.

9. **boynaguluk kılğılı** < *boym-boyun +a-gu kıl-(i)ğılı* 'büyüklük taslayan, kibirlenen' (Ata, 2013: s. 293).

Terim, *boynaguluk kılğan* örneğinde olduğu gibi, ‘büyüklük taslayan, kibirlenen’ anlamlarındadır. İfade, Arapçada *müstekbir/ün* ve Farsçada *gerdenkeşlân* karşılıklarındadır (Ata, 2013: s. 293).

Tanıklar

(1) RKT 32/13b3=28/19: *tilemez sen meger kim bolsa sen boynaguluk kılığlı yér içinde “Zorbalık edilen ve büyüklük taslanılan yer içinde kim olsa, istemezsin.”* (Ata, 2013: s. 293).

(2) RKT 30/38b1=16/23: *olar boynaguluk kılığlılar ol “Onlar, büyüklük taslayan ve böbürlenenlerdir.”* (Ata, 2013: s. 293).

Her iki tanıkta da -(X)gli ekinin kalıplaşmasıyla sıfat türünün ortaya çıktığı görülmektedir. İlgili terim, Arapça ve Farsça terimlerin birebir çevirisi olarak ortaya konmuştur. Terim, Karahanlı Türkçesi dışında tarihî dönemlerde görülmemektedir.

10. boynaguluk kılış- < *boym-boyun +a-gu+luk kıl- (i)ş-* ‘karşılıklı itaatsizlik etmek, haddi aşmak, azgınlık yapmak’ (Yüce, 2014: s. 107).

Terim, isim (*boynaguluk*) + yardımcı fiil (*kılış-*) birleşiminden oluşmaktadır. İfade, *boynaguluk kıl-* eyleminin işteşlik formudur.

Tanık(lar)

(1) ME 110-5: *boynaguluk kılıştı anıñ birle “Karşılıklı itaatsizlik ettiler, haddi aştılar.”* (Yüce, 2014: s. 53).

Terim, birebir çevirinin ürünü olarak ortaya konmuş Türkçe bir sözcüktür. İfade, Harezmi Türkçesi dışında tarihî dönemlerde görülmez.

11. boynaguluk yanındın çökgen < *boym-boyun+a-gu+luk yan+++dın çök-gen* ‘itaatsizlikten dolayı çeken, düşen’ (Sağol, 1993: 582).

‘Asi, isyankâr’ anlamlarındaki bu terim, Arapçada *müstekbir/ün* ve Farsçada *gerdenkeşlân* (Ata, 2013: s. 293) karşılıklarındadır.

Tanık(lar)

(1) HKT 298b/6: *andın soñ tartgay miz tégme bir ögürdin ol kimerseni kim katıgrak tanrı üze çökgen boynaguluk yanındın “Her bir kavim içinden Allah’a asilik ve itaatsizlik edeni çıkaracağız.”* (Sağol, 1993: s. 226).

Terim, görüldüğü üzere ‘itaat’ kavram alanı içerisinde yer almaktadır. İfade, Harezmi Türkçesi dışında tarihî dönemlerde görülmez.

12. boyıga < **boym+a-ga* (?) ‘asi, azgın’ (Şimşek Cilt II, 2019: s. 110).

Terim, ‘asi ve isyankâr’ anlamlarında görülmektedir. İfade, Arapçada *tâgî* ve *fisk* ifadelerine denk gelmektedir (Ata, 2013: s. 292–293). Ayrıca, bu karşılıklar dışında terimin Arapça *âsî*, *fisk-ı fücûr* ve *zalâl* (Deniz, 2019: s. 987, s. 991, s. 1002, s. 1003) terimleriyle de ilişkisi vardır. Terim üzerine köken bilgisel bir değerlendirme söz konusu değildir. Kelime, başta büzülme ve ünlü düşmesi gibi seslik değişimlerle *boynagu* ifadesine denk gelmektedir.

Tanık(lar)

(1) 308b/2: *başladım ol idi atı birle kim boyıgalarka kahr kılur* “Allah’ın adıyla başladım ki Allah, asi ve itaatsiz olanlara kahrını gösterir.” (Şimşek Cilt I, 2019: s. 360).

Terim, görüldüğü üzere ‘asi ve itaatsiz’ anlamında *boynağu* kelimesi ile aynı işlevdedir. İfade, Harezmi Türkçesi dışında tarihî dönemlerde görülmemektedir.

13. **boyıgalık** <^{*boym+a-ga+lık} (?) ‘azgınlık, aşırılık’ (Şimşek Cilt II, 2019: s. 110).

Terim, ‘azgınlık ve aşırılık’ anlamlarında *boynaguluk* kelimesine denk gelmektedir. İfade, Arapça *’itiyy, ’izze, tağūt* ve Farsça *der güzešten ez endāze, gerdenkeşi, put u div* karşılıklarına sahiptir (Ata, 2013: s. 292). Bu sözcük, *boyıga* kelimesinin +IXk ekiyle genişletilmiş formu olarak soyut bir addır. Terim üzerine köken bilimsel bir değerlendirme söz konusu değildir. Kelime, başta büzülme ve hece düşmesi gibi seslik değişimlerle *boynağu* ifadesine denk gelmektedir.

Tanık(lar)

(1) 1b3: *anlar kim kâfir boldılar boyıgalık içinde* “Onlar ki, azgınlık ve itaatsizlik içinde kaldılar.” (Şimşek Cilt I, 2019: s. 49).

Terim, görüldüğü üzere ‘azgınlık, aşırılık ve itaatsizlik’ anlamlarında *boynaguluk* kelimesiyle aynı işlevdedir. İfade, Harezmi Türkçesi dışında diğer dönemlerde görülmemektedir.

14. **boyıgalık kıl-** <^{*boym+a-ga+lık kıl-} (?) ‘azgınlık etmek, aşırılık etmek’ (Şimşek Cilt II, 2019: s. 110).

İfade, *boynaguluk~boynaguluk kıl-* sözcüklerinin farklı bir fonetik varyasyonudur. Terim, Arapçada *istikbār, ’utuww, tuğyān* ve Farsça *gerdenkeşi kerdan, der güzešten, ez had der güzāšten* (Ata, 2013: s. 292–293) karşılıklarına sahiptir. İsim (*boyıgalık*) + yardımcı fiil (*kıl-*) birleşiminden oluşan bu ibarede, *kıl-* eylemi *boyıgalık* sözcüğünü fiil kategorisine sokmuştur. Ayrıca, ifade *ulugsım-* ‘kibirlenmek’ (Şimşek Cilt II, 2019: s. 583) ve *haddin keç-* ‘haddi aşmak, aşırıya kaçmak, haksızlık etmek, zulmetmek’ (Şimşek Cilt II, 2019: s. 194) anlamlı eylemlerle de eşdeğerdir.

Tanıklar

(1) 106a2: *takı ulugsımdıñız yime boyıgalık kıldımız* “Ayrıca, kibirlendiniz, itaatsizlik ve azgınlık ettiniz.” (Şimşek Cilt I, 2019: s. 164).

(2) 326b/7: *anlar kim haddin keçti/boyıgalık kıldılar eller içinde takı üküş kıldılar* ‘Onlar ki, haddini aştı, itaatsizlik ve zorbalık etti. Ülkeler içinde çoğaldılar.’ (Şimşek Cilt I, 2019: s. 379).

Terim, görüldüğü üzere ‘azgınlık ve aşırılık etmek’ anlamlarında *boynaguluk~boynaguluk kıl-* sözcüklerinin eş anlamlısı olarak karşımıza çıkmaktadır. İfade, Harezmi Türkçesi dışında tarihî dönemlerde görülmez.

15. **boyıgalık kılğan** <^{*boym+a-ga+lık kıl-gan} (?) ‘azgınlık eden, aşırılık yapmak, isyan etmek’ (Şimşek Cilt II, 2019: s. 110).

Terim, Arapçada *müstekbir/ün* ve Farsçada *gerdenkeş/ān* (Ata, 2013: s. 293) karşılıklarındadır. –GAN sıfat-fiil ekinin kalıplaştırıcı etkisi ile sıfat türünde ifade ortaya çıkmıştır. Terim için ayrıca, Arapça *’ālī, cabbār, müstekbir, mütekebbir* ve Farsça *gerdenkeş* (Ata, 2013: s. 292) karşılıklarını da verebiliriz. İfade, Karahanlı Türkçesinde yer alan *boynaguluk kılğan* ‘büyüklük taslayan’ sözcüğüne de denk gelmektedir.

Tanıklar

(1) 39b/7: *mondaguk tamgalar tanrı tégme bir küwezlenge boyıgalk kılğan kişi köñli üze* ‘Bunun gibi Allah’tan gelen işaretler, her bir kibirli ve itaatsizlik eden kişilerin gönlü üzerinedir.’ (Şimşek Cilt I, 2019: s. 87).

(2) 108a/6: *ulugsınganlar/boyıgalk kılğanlar yérde hakkım öñin birle takı munuñ birle kim erdiñiz buyrukđın çıkğanlar* ‘Kibirlenenler, azgınlık ve itaatsizlik edenler yeryüzünde Hakk’tan başka ne ile oldunuz da buyruğu çiğneyenler oldunuz?’ (Şimşek Cilt I, 2019: s. 167).

Terim, görüldüğü üzere ‘azgınlık, aşırılık ve itaatsizlik eden’ anlamlarında *boynaguluk kılıglı* ve *boynaguluk kılğan* sözcüklerine denk gelmektedir. İfade, Harezmi Türkçesi dışında tarihî dönemlerde görülmez.

16. **boynaga** ‘asi, azgın’ < **boym+a-ga* (?) (Şimşek Cilt II, 2019: s. 111).

Terim, ‘asi ve isyankâr’ anlamlarında görülmektedir. İfade, Arapçada *tâgî* ve *fisk* ifadelerine denk gelmektedir (Ata, 2013: s. 292–293). Ayrıca, bu karşılıklar dışında terimin Arapça *âsî*, *fisk-ı fücûr*, *tağî*, *zalâl* (Deniz, 2019: s. 987, s. 991, s. 1002, s. 1003) terimleriyle de ilişkisi vardır. Kelime, orta hecedeki dar ünlü /ı/ foneminin düşmesiyle *boynagu* ifadesine denk gelmektedir. Sözcük, ileri derecede seslik değişimler yaşayarak kullanım bulsa da, *boynagu* ifadesine karşılık gelen bu terimin bölgesel bir ağız özelliği olarak kullanımını da düşünmek gereklidir.

Tanık(lar)

(1) 16b2: *ol yalguz tanrı kahr kılğan/boynagalarnıñ boynın sıgan* ‘Yalnızca, Tanrı kahır verir. Tanrı, asilerin boynunu kırandır.’ (Şimşek Cilt I, 2019: s. 61).

Terim, ‘asi ve isyankâr’ anlamlarında görülmektedir. İfade, Arapçada *tâgî* ve *fisk* ifadelerinin birebir çeviri yönteminden meydana gelmiş Türkçe bir karşılıktır. Sözcük, Harezmi Türkçesi dışında tarihî dönemlerde görülmemektedir.

17. **boynaga** ‘asi, azgın’ < **boym+a-ga* (?) (Şimşek Cilt II, 2019: s. 111).

Terim, ‘asi ve isyankâr’ anlamlarında görülmektedir. İfade, Arapçada *tâgî* ve *fisk* ifadelerine denk gelmektedir (Ata, 2013: s. 292–293). Ayrıca, bu karşılıklar dışında terimin Arapça *âsî*, *fisk-ı fücûr*, *tağî*, *zalâl* (Deniz, 2019: s. 987, s. 991, s. 1002, s. 1003) terimleriyle de ilişkisi vardır. Kelime, ünlü düşmesi şeklindeki seslik değişimle *boynagu* ifadesine denk gelmektedir. Ayrıca, *boynagu* sözcüğüne karşılık bu ifadenin bölgesel bir ağız özelliği olarak kullanımını da düşünmek gereklidir.

Tanıklar

(1) 8b5: *takı hakikat üze haddın keçgenlerga/boynagalarka yawuz kaytmak yér turur* ‘Bu hakikat üzerine, haddi aşanlara ve itaatsizlik eden azgınlara kötü karşılık verme yeridir.’ (Şimşek Cilt I, 2019: s. 54).

(2) 156b/6: *bir güürüh tururlar boynagalar* ‘Asi ve azgınlar, bir topluluktur.’ (Şimşek Cilt I, 2019: s. 54).

(3) 160b/1: *ya anlar mu güürüh tururlar boynagalar* ‘Ya, asi ve azgınlar bir topluluk mudur?’ (Şimşek Cilt I, 2019: s. 54).

Terim, birebir çevirinin ürünü Türkçe bir ifadedir. İfade, Arapçada *tâgî* ve *fisk* ifadelerinin birebir çeviri yönteminden meydana gelmiş Türkçe bir karşılıktır. Sözcük, Harezmi Türkçesi dışında tarihî dönemlerde görülmemektedir.

18. boynagalık kıl- 'azgınlık, aşırılık etmek' < **boym+ga+lık* kıl- (?) (Şimşek Cilt II, 2019: s. 111).

İfade, *boynaguluk-boynaguluk kıl-* sözcüklerinin farklı bir fonetik varyasyonudur. Terim, Arapçada *istikbâr*, 'utuvo, tuğyân ve Farsça *gerdenkeşi kerdan*, *der güzeste*, *ez had der güzâšten* (Ata, 2013: s. 292-293) karşılıklarına sahiptir.

Tanımlar

(1) 41b6: *anlarga kim boynagalık kıldılar* 'Onlara asilik ve itaatsizlik ettiler.' (Şimşek Cilt I, 2019: s. 89).

İsim (*boynagalık*) + yardımcı fiil (*kıl-*) birleşiminden oluşan bu ibarede, *kıl-* eylemi *boynagalık* sözcüğünü fiil kategorisine sokmuştur. Terim, birebir çevirinin ürünü Türkçe bir sözcüktür. Kelime, Harezmi Türkçesi dışında tarihî dönemlerde görülmemektedir.

19. boynaga 'asi, itaat etmeyen' < **boym+ga* (?) (Şimşek Cilt II, 2019: s. 113).

Terim, 'asi ve isyankâr' anlamlarında görülmektedir. İfade, Arapçada *tâgî* ve *fisk* ifadelerine denk gelmektedir (Ata, 2013: s. 292-293). Ayrıca, bu karşılıklar dışında terimin Arapça *âsi*, *fisk-ı fücûr*, *tağî*, *zalâl* (Deniz, 2019: s. 987, s. 991, s. 1002, s. 1003) terimleriyle de ilişkisi vardır.

Tanımlar

(1) 9b/4: *meger tanrı kahr kılğan/boynagalarnıñ boynın sıgan* "Meğer Tanrı, asi ve itaatsizlere kahr veren asilerin boyunlarını büktürendir." (Şimşek Cilt I, 2019: s. 55).

Kelime, ünlü düşmesi şeklindeki seslik değişimle *boynagu* ifadesine denk gelmektedir. Ayrıca, *boynagu* sözcüğüne karşılık bu ifadenin bölgesel bir ağız özelliği olarak kullanımını da düşünmek gereklidir. Sözcük, Harezmi Türkçesi dışında tarihî dönemlerde görülmemektedir.

Sonuç

Eldeki çalışmada, ilk kez Karahanlı Türkçesinde görülen *boyna-* eylemi ve türevlerine dair fiil kategorisinde 5, ad kategorisinde 14 olmak üzere toplam 19 terim tespit edilmiştir.

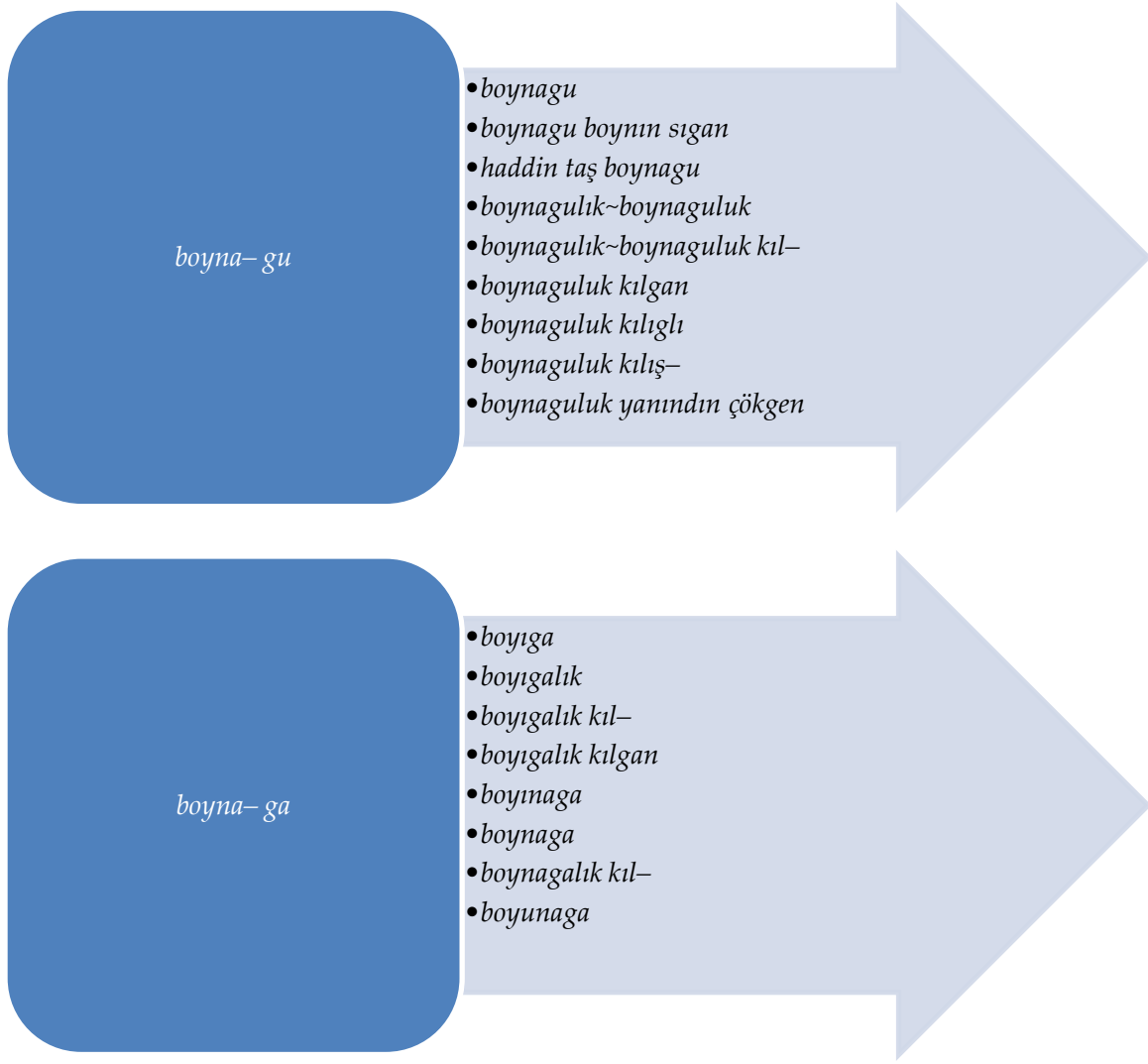
		Karahanlı Türkçesi	Harezmi Türkçesi	Kıpçak Türkçesi	Çağatay Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi
1.	<i>boyna-</i>	+	+	-	-	-
2.	<i>boynat-</i>	+	-	-	-	-
3.	<i>boynagu</i>	+	+	-	+	+
4.	<i>boynagu boynın sıgan</i>	+	-	-	-	-

5.	<i>haddin taş boynagu</i>	+	-	-	-	-
6.	<i>boynagulık~boynaguluk</i>	+	+	-	-	+
7.	<i>boynagulık~boynaguluk kıl-</i>	+	+	-	-	-
8.	<i>boynaguluk kılğan</i>	+	-	-	-	-
9.	<i>boynaguluk kılığlı</i>	+	-	-	-	-
10.	<i>boynaguluk kılış-</i>	-	+	-	-	-
11.	<i>boynaguluk yanındın çökgen</i>	-	+	-	-	-
12.	<i>boyıga</i>	-	+	-	-	-
13.	<i>boyıgalık</i>	-	+	-	-	-
14.	<i>boyıgalık kıl-</i>	-	+	-	-	-
15.	<i>boyıgalık kılğan</i>	-	+	-	-	-
16.	<i>boynaga</i>	-	+	-	-	-
17.	<i>boynaga</i>	-	+	-	-	-
18.	<i>boynagalık kıl-</i>	-	+	-	-	-
19.	<i>boynunaga</i>	-	+	-	-	-

Tablo 1. Dönemlere Göre *boyna-* Eylemi ve Türevleri

'İslamî itaat' kavramına dayalı dinî söz varlığı içerisinde *boyna-* eylemi ve türevleri, ağırlıklı olarak Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde görülmektedir. Sadece, *boynagu*, *boynagulık~boynaguluk* ifadelerinin Eski Anadolu Türkçesinde tanımlanışı BH metni içinde söz konusudur. BH metni, Doğu Türkçesine özgü unsurları bünyesinde barındıran *Karışık Dilli Eser* olduğundan *boynagu*, *boynagulık~boynaguluk* terimlerinin Eski Oğuz Türkçesindeki varlığı önemlidir.

Çalışmada tespit edilen *boyna-* eylemi ve türevleri; fiilden isim yapan -gU ve -gA eklerinden meydana gelerek fiilden isim yapım kategorisinde iki biçimbirim temelinde türevlere sahiptir.

Şekil 1. –gU ve –gA Ekleriyle Genişletilmiş *boyna–* Eylemi ve Türevleri

Şekil 1’den hareketle, *boyna–* eylemi üzerine gelen –gU ekiyle toplam 9; –gA ekiyle de 8 terim söz konusudur. Ayrıca, *boyna–* eyleminin –(X)t– ettirgenlik formu (*boynat–*) da söz konusudur. *boyna–* eyleminin –gA ekli formları Harezmi Türkçesi içerisinde ifadenin birer ağız özelliği görünümünü yansıtmaktadır. Yani, –gU ekiyle oluşan terimler *birincil*, –gA ekli formlar birer *ağız özelliği* olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Alper, Ö. M. (2001). İtaat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 23. Cilt. 444–445.
- Arslan, H. Ç. (2016). *Uygur ve Karahanlı Türkçesinde itaat kavramı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Arslan, H. Ç. (2018). Karahanlılar Dönemi’nin metinlerinde itaat kavramı. *International Journal of Languages’ Education and Teaching*, 6/3, 237–250.
- BH→Canpolat, M. (2018). *Behcetü’l–Hadâik fi Mev’izati’l–Halâik*. Ankara: TDK.
- Boeschoten, H. A. (2022). *Dictionary of Early Middle Turkic*. Leiden & Boston: Brill.

- Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da bulunmuş Kur'an Tefsirinin söz varlığı (XII-XIII. yüzyıllar)* (Halil İbrahim Usta & Ebülfez Amanoğlu, Çev.). Ankara: TDK.
- Certel, H. (1999). Dini hayatta ibadetin yeri ve önemi. *Dinî Araştırmalar*, 2/4, 209–222.
- Çakmak, C. (2021). Rylands nüshasındaki dini terimlerde kullanılan isimden isim yapma ekleri. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10/26, 20-33.
- Demirci, Ü. Ö. & Karlı, S. (2021). *Kutb'un Husrav u Şirin'i (Dizin)*. Cilt II. İstanbul: Kesit.
- Demirci, Ü. Ö. (2021). *Kutb'un Husrav u Şirin'i (giriş, metin, tıpkıbasım)*. Cilt I. İstanbul: Kesit.
- Deniz, S. (2019). *Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi eserlerinde dinî terimler*. Basılmamış Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Diyanet İşleri Başkanlığı*. 06 Nisan 2023 tarihinde <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Teg%C3%A2b%C3%BCn-suresi/5213/14-18-ayet-tefsiri> = tam adresinden erişildi.
- DLT→(2013). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri)* (Besim Atalay Çev.). Birleştirilmiş Birinci Baskı (Cilt I–II–III). Ankara: TDK.
- DLT→(2013). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin)* (Besim Atalay Çev.). Birleştirilmiş Birinci Baskı (Cilt IV). Ankara: TDK.
- DS→ *Türkiye'de halk ağzından Derleme Sözlüğü I A-B* (2009). Birleştirilmiş Tıpkıbasım. Ankara: TDK.
- DTS→Nadelyayev, V. M., vd.. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- Dündar, M. (2020). Kur'an'da İslâm kavramı ve teslimiyet anlayışı. *Journal of Islamic Research*, 31(3), 604–621.
- EDPT→Clouston, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Erdem, M. D. (2005). Harezmi Türkçesinde ikilemeler ve yinelemeler üzerine. *Bilgi*, 33, 189–225.
- ETG→Gabain, A. v. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (Mehmet Akalın, Çev.). Ankara: TDK.
- Güncel Türkçe Sözlük*. TDK. 06 Nisan 2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> = tam adresinden erişildi.
- Hamilton, J. R. (2020). *Budacı iyi kalpli ve kötü kalpli prens masalının Uygurcası Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesi*. (Ece Korkut & Vedat Köken, Çev.). Ankara: TDK.
- HKT→Sağol, G. (1993). *Harezmi Türkçesi satır arası Kur'an Tercümesi giriş-metin-sözlük I*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- KE→ Ata, A. (1997). *Nâsirü'd-dîn bin Burhâbü'd-dîn Rabgûzî, Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları), I Giriş-Metin-Tıpkıbasım, II Dizin* Ankara: TDK.
- ME→(2014). *Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud bin 'Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamahşari, el-Hvârizmi Mukaddimetü'l-Edeb. Hvârizm Türkçesi ile tercümeli Şuşter nüshası. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks* (Nuri Yüce, Haz.). Ankara: TDK.
- OTWF→Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation, a functional approach to the lexicon, Vol. I–II*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- RKT→Ata, A. (2013). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi, Giriş–Metin–Notlar–Dizin*. Ankara: TDK.
- Şimşek, Y. (2019). *Harezmi Türkçesi Kur'ân Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş–Metin–Dizin) (2 Cilt)*. Ankara: Akçağ.
- ŞSL→Durgut, H. (1995). *Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari Lügat-ı Çağatay ve Türki-i Osmani (cild-i evvel) adlı eserin transkripsiyonu*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, Edirne.
- TİEM→Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır–arası Kur'an Tercümesi (TİEM-73 1v-235v/2) Giriş–İnceleme–Metin–Dizin*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tokay, Y. (2011). Divanü Lugatı't–Türk'te kızgınlık ifade eden kelimeler. *Turkish Studies–International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, 1851–1862
- TS→(2009). *XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I A-B*. Ankara: TDK.
- Ünal, Y. (2012). Resul'e itaat meselesi. *Toplum Bilimleri*, 6 (11), 169–187.
- Yetgin, Z. (2019). *Kur'ân-ı Kerîm'de teslimiyet*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.